

"ZAMONAVIY TA'LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI"
nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-6, 2026

**THE ADMINISTRATIVE SYSTEM OF THE EASTERN QASHQADARYA
BEKLIKS WITHIN THE BUKHARA EMIRATE: A COMPARATIVE
ANALYSIS WITH THE BEKLIKS OF THE SURKHAN OASIS**

(Second Half of the 19th Century — Early 20th Century)

Shirinov Sardorbek Avazovich

Doctor of Philosophy (PhD) in History

This article analyzes the religious titles and positions that existed within the state administration system of the Emirate of Bukhara, as well as their powers and the role of religious representatives in the social and political life of the state. It examines the activities of religious officials such as Shaykh al-Islam, Qazi-Kalan, qadi, mufti, a'lam, qadi askar, rais, muhtasib, mudarris, and imam. Particular attention is paid to their participation in the judicial and legal system, religious education, maintenance of public order, and implementation of Sharia norms. Based on historical sources and scholarly studies, the article reveals the role of the religious establishment in its interaction with state authorities. It concludes that religious representatives played an important role not only in religious and educational spheres, but also in the system of state administration and social life of the Emirate of Bukhara.

Keywords

Emirate of Bukhara, religious positions, religious titles, Shaykh al-Islam, Qazi-Kalan, qadi, mufti, a'lam, rais, muhtasib, religious scholars, Sharia, state administration.

**BUXORO AMIRLIGI TARKIBIDAGI SHARQIY QASHQADARYO
BEKLIKLARINING BOSHQARUV TIZIMI: SURXON VOHASI**

BEKLIKLARI BILAN QIYOSIY TAHLIL

(XIX ASR IKKINCHI YARMI — XX ASR BOSHI)

Shirinov Sardorbek Avazovich

tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”

nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi

VOLUME-1, ISSUE-6, 2026

Annotatsiya. Maqolada Buxoro amirligi tarkibidagi ikkita qo‘shni, biroq turli tarixiy taqdirga ega bo‘lgan mintaqa — Qashqadaryo vohasining sharqiy qismidagi bekliklar (Shahrisabz, Kitob, Chiroqchi, Yakkabog‘) hamda Surxon vohasi bekliklari (Sherobod, Boysun, Denov)ning boshqaruv tizimi qiyosiy tahlil qilinadi. Mazkur ikki mintaqadagi ma‘muriy-boshqaruv amaliyotining umumiy negizini hamda ularni bir-biridan ajratib turuvchi omillarni aniqlashga harakat qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sharqiy Qashqadaryo bekliklaridagi boshqaruv o‘ziga xosligi asosan ichki, tarixan shakllangan omillar bilan, Surxon vohasidagi o‘zgarishlar esa, ko‘proq, tashqi chegaraviy omil bilan bog‘liq bo‘lganligi ko‘rinadi.

Kalit so‘zlar: Buxoro amirligi, beklik, amlok, Shahrisabz, Kitob, Chiroqchi, Sherobod, Boysun, ma‘muriy-boshqaruv tizimi, qiyosiy tahlil.

Buxoro amirligining ma‘muriy-hududiy tizimidagi ichki xilma-xillik masalasi hozirgi kunda ham o‘zbek tarixshunosligida dolzarbligini yo‘qotmagan yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. Amirlik tarkibidagi bekliklar, garchi umumiy davlat tuzilishi va qonunchiligiga bo‘ysunsa-da, geografik joylashuvi, tashqi omillarga yaqinligi va tarixiy an‘analariga qarab sezilarli darajada farqlanuvchi boshqaruv amaliyotiga ega bo‘lgan. Ushbu farqlarni aniq misollar orqali ko‘rsatish uchun ikkita qo‘shni, biroq har xil tarixiy taqdirga ega mintaqa — Qashqadaryo vohasining sharqiy qismidagi bekliklar (Shahrisabz, Kitob, Chiroqchi, Yakkabog‘) hamda Surxon vohasi bekliklari (Sherobod, Boysun, Denov va boshqalar) — qiyosiy tahlil predmeti sifatida tanlab olindi. Maqolaning maqsadi — ikki mintaqadagi beklik boshqaruv tizimining umumiy asosini, ularning har birida yuzaga kelgan o‘ziga xos xususiyatlarni hamda bu farqlarning qanday tarixiy-siyosiy omillar bilan bog‘liqligini aniqlashdan iborat.

Buxoro amirligining Sharqiy Qashqadaryo qismiga oid tarixiy jarayonlar, jumladan, Shahrisabz va Kitob bekliklarining markaziy hokimiyatga nisbatan tutgan pozitsiyasi, tarix fanlari doktori, professor Q. Rajabovning tadqiqotlarida yoritilgan [1].

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”

nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi

VOLUME-1, ISSUE-6, 2026

Mintaqaning ma'muriy tarixi maxsus tadqiqot predmeti sifatida A. Xoliqulovning 2011-yilda O'zbekiston Milliy universitetida himoya qilingan “Qashqadaryo bekliklari XIX–XX asr boshlarida” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida o'rganilgan [2] — bu, o'z navbatida, mintaqaning ma'muriy tarixi alohida, chuqur tadqiqotga loyiq mavzu ekanligini tasdiqlaydi.

Qiyoslash uchun tanlangan Surxon vohasi bekliklarining ma'muriy bo'linishi va boshqaruv tizimi F. Ochildievning maxsus maqolasida batafsil tahlil qilingan [3]. Muallif o'z tadqiqotida N. Xanikovning XIX asr o'rtalarida yozilgan tavsifiy asaridan, D. Logofetning amirlik boshqaruvi haqidagi tanqidiy kuzatuvlaridan, shuningdek, A. Majlisov va B. Iskandarovning Sharqiy Buxoro agrar-ma'muriy munosabatlariga bag'ishlangan monografik tadqiqotlaridan foydalangan [3] — bu esa mavzuning yetarlicha keng manba bazasiga ega ekanligidan dalolat beradi. Shunga qaramay, mazkur ikki mintaqadagi boshqaruv amaliyotini bevosita bir-biriga qiyoslagan maxsus tadqiqot hozirgacha amalga oshirilmagan, deyish mumkin — mavjud ishlar, odatda, har bir mintaqani alohida-alohida o'rganish bilan cheklangan. Mazkur maqola aynan shu qiyosiy nuqtai nazarni taqdim etishga qaratilgan.

Amirlikning ma'muriy-hududiy tuzilishi ikki asosiy bo'g'indan iborat bo'lgan: yiriklashgan hududiy birlik beklik va nisbatan kichikroq birlik amlok. Amir Said Olimxonning o'z guvohligicha, amirlik hududi jami yigirma sakkiz beklikka bo'lingan [4]. Har bir beklik boshida bek turgan bo'lib, u nafaqat fuqarolik boshqaruvini, balki mahalliy harbiy qo'shinni ham boshqargan; unga yasovulboshi boshchiligidagi yasovullar, shuningdek, ponsadboshi, yuzboshi, elliboshi, o'nboshi kabi harbiy mansabdorlar bo'ysungan, ma'muriy tizimning eng quyi bo'g'inida esa qishloq oqsoqollari turgan [5].

Muhim jihati shundaki, amlok maqomidagi hududiy birlik ham, zarur hollarda, beklik darajasiga ko'tarilishi mumkin bo'lgan bunga Surxon vohasidagi Sarijo'y

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”

nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi

VOLUME-1, ISSUE-6, 2026

amlokligining keyinchalik beklilik maqomiga ega bo‘lishi yaqqol misol bo‘la oladi [3]. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, beklilik va amlok o‘rtasidagi chegara qat’iy emas, balki markaziy hokimiyatning mahalliy vaziyatga qarab qabul qiladigan qarorlariga bog‘liq bo‘lgan moslashuvchan tizim edi — boshqacha aytganda, ma’muriy boshqaruvdagi daraja belginalishi markazning mintaqani nazorat qilish vositasi bo‘lgan.

Sharqiy Qashqadaryo bekliliklari — Shahrisabz, Kitob, Chiroqchi va Yakkabog‘ — o‘zining tog‘oldi-tog‘li relyefi tufayli markaziy hokimiyat nazoratidan nisbatan yiroq turish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Bu geografik omil mintaqaning butun XIX asr davomida namoyon bo‘lgan o‘ziga xos siyosiy xatti-harakatida, ya’ni markazga bo‘ysunishni istamagan an’anada o‘z aksini topgan: manbalarga ko‘ra, 1771-yilda Shahrisabz va G‘uzor bekliliklarida markaziy hokimiyatga qarshi yirik qo‘zg‘olon yuz bergan [6], amir Nasrullo davrida esa Shahrisabz beklarining bo‘ysunmasligiga qarshi kurash 1832-yildan 1858-yilgacha, ya’ni yigirma olti yil davom etgan [6].

Amir Muzaffar hukmronligi davrida bu bekliliklar yana bir bor Buxoroga bo‘ysunishdan bosh tortgan va faqat 1870-yilda general Abramov qo‘mondonligidagi rus qo‘shini aralashuvi bilan bosib olingan [7]; shu bilan birga, general-gubernator Kaufman buyrug‘iga ko‘ra, ular yana Buxoro amiri tayinlagan beklarga qaytarib berilgan [7]. E’tibor qiladigan jihat shundaki, harbiy jihatdan bo‘ysundirilgandan so‘ng ham, mintaqaning ichki boshqaruv tizimi tubdan o‘zgartirilmagan. Manbalarda keltirilishicha, Buxoro shahrida saqlangan markaziy qo‘shin taxminan 20 ming kishini tashkil etgan bo‘lsa, Shahrisabz kabi yirik bekliliklarda mahalliy qo‘shin 1000 dan 2000 kishigacha saqlangan [8] — bu, o‘z navbatida, mintaqaga nisbatan mustaqil harbiy-ma’muriy resurslarni saqlab qolish imkonini bergan.

Natijada, Sharqiy Qashqadaryo bekliliklari rasman Buxoro amirligi tarkibida qolgan holda ham (Shahrisabz 1920-yilgacha, ya’ni amirlik qulagunga qadar, rasman shu tarkibda bo‘lgan [7]), amaliy boshqaruvda ancha yuqori darajadagi avtonomiyani saqlab

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”

nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi

VOLUME-1, ISSUE-6, 2026

qolgan. Bu avtonomiya, ta’kidlash joizki, hech qachon rasmiy maqom sifatida tan olinmagan — u, aksincha, markaziy hokimiyatning mintaqani to’liq nazorat qilishga qodir emasligidan kelib chiqqan amaliy, “de-fakto” holat edi.

Surxon vohasi beklilari — xususan, Sherobod, Boysun va Denov — boshqaruv tizimi nuqtai nazaridan Sharqiy Qashqadaryodan bir muhim jihati bilan farqlanadi: bu mintaqa Rossiya imperiyasi hududiga, keyinchalik esa Turkiston general-gubernatorligiga bevosita chegaradosh bo’lgani sababli, markaziy hokimiyatning emas, balki tashqi, imperiyaviy omilning boshqaruv tizimiga ta’siri kuchliroq namoyon bo’lgan. F. Ochildievning tadqiqotida ko’rsatilishicha, Rossiya fuqarolari va qo’shinlarining amirlik hududiga joylashtirilishi natijasida Sherobod bekligi tarkibida butunlay yangi boshqaruv tizimi joriy etilgan [3]. Bu Sharqiy Qashqadaryoda kuzatilmaydigan hodisa, chunki bu mintaqa imperiya chegarasidan ancha ichkarida joylashgan bo’lib, unda tashqi emas, balki ichki markazga qarshi mahalliy omil ustuvor bo’lgan. Yana bir farq shundaki, Surxon vohasida ma’muriy-hududiy chegaralar nisbatan moslashuvchan bo’lib, mavjud amloklarga beklilik maqomi berilishi orqali kengaytirilgan — yuqorida qayd etilgan Sarijo’y amlokligining beklikka aylantirilishi shunday amaliyotning yorqin namunasi hisoblanadi [3]. Bu, ehtimol, markaziy hokimiyatning chegara hududlarida o’z nazoratini kuchaytirish, xususan, Rossiya bilan aloqalarni tartibga solish ehtiyojidan kelib chiqqan bo’lishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlarni umumlashtirsak, ikki mintaq o’rtasida quyidagi asosiy o’xshashlik va farqlarni ko’rsatish mumkin. O’xshashlik shundaki, ikkala mintaq ham umumiy Buxoro ma’muriy tizimi doirasida — bek, uning harbiy-ma’muriy apparati va quyi bo’g’indagi oqsoqollik instituti orqali boshqarilgan; ikkalasida ham markaziy hokimiyat mahalliy sharoitga qarab ma’muriy-hududiy birlikning maqomini o’zgartirish imkoniyatiga ega bo’lgan. Farq esa, birinchi navbatda, boshqaruv tizimidagi o’zgarishlarni keltirib chiqargan omilning tabiatida

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”

nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi

VOLUME-1, ISSUE-6, 2026

namoyon bo‘ladi: Sharqiy Qashqadaryoda bu omil asosan ichki — mintaqaning tarixan shakllangan markazga qarshi avtonom an‘anasi va uning geografik-harbiy negizi bo‘lsa, Surxon vohasida bu omil ko‘proq tashqi imperiya bilan chegaradoshlik va rus fuqarolari/qo‘shinlarining joylashtirilishi bilan bog‘liq bo‘lgan. Boshqacha aytganda, agar Sharqiy Qashqadaryoda markaz-viloyat munosabatlari “markaz — mahalliy bek” o‘qi bo‘ylab kechgan bo‘lsa, Surxon vohasida bu munosabatlarga uchinchi, tashqi kuch — Rossiya imperiyasi — ham faol ravishda aralashgan.

Shu o‘rinda bir mulohazani aytib o‘tish lozim: “ichki” va “tashqi” omillar o‘rtasidagi bu farqni mutlaqlashtirib bo‘lmaydi. Chunki, Sharqiy Qashqadaryo bekliklari ham, yuqorida ko‘rsatilganidek, 1870-yilda aynan rus qo‘shini aralashuvi orqali bo‘ysundirilgan, ya‘ni bu yerda ham tashqi omil muayyan rol o‘ynagan. Farq, aslida, omilning mavjudligida emas, balki uning ustuvorlik darajasida: Sharqiy Qashqadaryoda tashqi kuch faqat epizodik, bir martalik harbiy aralashuv sifatida namoyon bo‘lgan bo‘lsa, Surxon vohasida u doimiy, institutsional shaklga — mintaqada muqim joylashgan qo‘shin va fuqarolar, shuningdek, ular talab qilgan yangi boshqaruv normalari shaklida aylangan. Aynan shu farq ikki mintaqadagi avtonomiya tabiatining tubdan boshqacha bo‘lishiga olib kelgan: birida pastdan, mahalliy kuchlar tomonidan qo‘llab-quvvatlangan qarshilik, ikkinchisida yuqoridan, imperiya ehtiyojlari asosida amalga oshirilgan institutsional o‘zgarish.

Ikkinchi farq avtonomiyaning shakli va davomiyligida. Sharqiy Qashqadaryo bekliklarining avtonomiyasi asrlar osha shakllangan, qurolli qarshilik shaklida namoyon bo‘lgan va markaziy hokimiyat tomonidan bir necha bor bostirilishga urinilgan, biroq to‘liq bartaraf etilmagan an‘ana edi. Surxon vohasidagi o‘zgarishlar esa, aksincha, ko‘proq “yuqoridan” — markaziy hokimiyat yoki imperiya ma‘muriyati tomonidan tashabbus qilingan rasmiy-institutsional islohotlar tarzida amalga oshirilgan.

“ZAMONAVIY TA’LIM VA TILSHUNOSLIK RIVOJI”

nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi

VOLUME-1, ISSUE-6, 2026

Tadqiqot xulosasi shuni ko‘rsatadiki, Buxoro amirligi tarkibidagi bekliklar, umumiy ma’muriy-huquqiy asosga ega bo‘lishiga qaramay, mahalliy geografik, tarixiy va geosiyosiy sharoitlarga qarab sezilarli darajada farqlanuvchi boshqaruv amaliyotini namoyish etgan. Sharqiy Qashqadaryo bekliklari o‘zining ichki, tarixan shakllangan avtonom an‘anasi bilan, Surxon vohasi bekliklari esa tashqi, imperiyaviy omil ta’sirida yuzaga kelgan institutsional o‘zgarishlar bilan harakterlanadi. Qo‘shimchasiga, yuqorida ko‘rsatilganidek, bu ikki omil to‘liq bir-biridan ajratilgan holda emas, balki turli nisbatlarda ikkala mintaqada ham mavjud bo‘lgan. Bu ikki holatning qiyosiy tahlili Buxoro amirligidagi markaz-viloyat munosabatlarining yagona, bir xil sxema bo‘yicha emas, balki har bir mintaqaning o‘ziga xos tarixiy sharoitiga moslashgan holda rivojlanganini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rajabov Q. Mung‘li kechmish yoxud tarixdan bir saboq (suhbat) // ziyouz.uz, 2014.
2. Xoliqulov A. Qashqadaryo bekliklari XIX–XX asr boshlarida: tarix fanlari nomzodi ... dissertatsiyasi. — Toshkent: O‘zMU, 2011. — 112 b.
3. Ochildiev F. XIX asrning ikkinchi yarmi — XX asr boshlarida Surxon vohasi bekliklarining ma’muriy bo‘linishi va boshqaruv tizimi // Jamiyat va innovatsiyalar. — 2021. — T. 2, №4/S. — B. 387–397.
4. Said Olimxon, amir. Buxoro xalqining hasrati tarixi. — Elektron nashr: n.ziyouz.com.
5. Buxoro amirligi (avvali va oxiri) // shosh.uz — tarixiy maqolalar to‘plami.
6. XIX asr birinchi yarmida Buxoro amirligi: ma’ruza matni // ziyonet.uz elektron resursi.
7. Shahrisabz haqida // Qomus.info — o‘zbek entsiklopedik lug‘ati.

